Бібліотечно-бібліографічні ресурси бібліотек Б ф

Заборонені книги 20–30-х років XX ст. у фонді Наукової бібліотеки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

На основі збірника документів і матеріалів «Список репресованої літератури: заборонені видання 1920–30-х років» були виявлені та проаналізовані книги 20–30-х рр. XX ст., що зберігаються у фонді Наукової бібліотеки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, які входили до списків заборонених книг Головліту УРСР другої половини 1930-х років.

Юрій Левченко,

завідувач відділу інформаційно-бібліографічної роботи
Наукової бібліотеки
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
м. Київ, кандидат історичних наук

Заборонені книги 20–30-х років… Перші асоціації, які виникають щодо цієї фрази – це репресії, Сталін, цензура, заборонені для друку твори, знищення книг, «розстріляне відродження», щось антирадянське. Саме з ними бере людина в руки книгу «Список репресованої літератури: заборонені видання 1920–30-х років» під упорядкуванням українського філолога, історика і джерелознавця Сергія Білоконя. Очікуєш, що відкриєш книгу побачиш яскраво виражену антирадянську літературу, під заголовками: «Більшовицький терор в Україні», «Совіти – вороги українського селянства» або «Комуністична партія – ворог українського народу». І відкривши читаєш: «Відокремлення церкви від держави» (1929 р.), «Профспілки України в боротьбі за п'ятирічку в чотири роки» (1932 р.), «СРСР – наша батьківщина» (1934 р.), «Сталінський похід за високий урожай буряків» (1935 р.), «Піонерський пісенник» (1935 р.), «Велика Сталінська конституція» (1936 р.), «Ознаменуймо 20 роковини Жовтня рекордним урожаєм» (1937 р.) і подібні назви заборонених книг. Відповідно, виникає дисонанс між очікуваним та дійсним. Виходить, що заборонені видання не мають жодного антирадянського змісту (навіть, якщо «читати поміж рядків»), навпаки всі вони є буденними та звичними для вказаного періоду. Більше того, частина із них відповідають ідеології та політиці правлячої Комуністичної партії. З книгами і творами «ворогів народу» все зрозуміло: їх автор – ворог, тому всі його праці – шкідливі. Однак, у списках заборонених книг абсолютна більшість – це пересічні та навіть партійно витримані видання. Пояснення цього знаходимо в супровідних протоколах ЦК КП(б)У та преамбулах списків: «списки на вилучення книг, написаних ворогами народу, та книг, які мають статті, промови, портрети ворогів народу, або вихваляння ворогів народу». «Всі книжки, перелічені в цьому списку, крім того, що засмічені різними «творами» ворогів народу, застаріли, малоцінні, шкідливі. Головліт УРСР вважає необхідним всі ці книжки списати в макулатуру» [1, с. 192, 344]. Саме тому, до списків потрапив збірник – «Всеукраїнський XIII (тринадцятий) з'їзд Рад: доповіді, промови, постанови», який містив промови сталінських «ворогів

народу» [1, с. 366].

Метою статті є розкриття причин вилучення з фондів бібліотек репресованих видань 20–30-х років і виявлення та аналіз таких книг у фонді Наукової бібліотеки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (НБ НПУ ім. М. П. Драгоманова), які входили до списків заборонених книг Головліту УРСР, виданих у 30-х рр. XX ст.

У 1922 р. в РРФСР було створено Головне управління у справах літератури та видавництв (Головліт) – орган який здійснював цензуру друкованих творів та захист державних таємниць у засобах масової інформації. 29 серпня 1922 р. в Українській СРР був створений власний цензурний орган – Центральне управління у справах друку (ЦУСД), який у квітні 1925 р. був перетворений на Головне управління в справах літератури та видавництв УСРР (Головліт УСРР), до сфери діяльності якого входив контроль над виданою літературою [2, с. 107, 121–123].

Після смерті В. Леніна у середині керівництва Всесоюзної Комуністичної Партії (більшовиків) почалась боротьба за владу різних партійних угруповань, що завершилась у кінці 20-х рр. XX ст. перемогою Й. Сталіна, який зумів усунути від влади своїх опонентів: Л. Троцького, В. Зінов'єва, Л. Каменєва та ін. На початку 1930-х років Й. Сталін концентрує всю повноту державної влади й перетворюється на «вождя» Радянського Союзу. У цей же час, з метою укріплення влади, він розпочинає репресії проти своїх політичних опозиціонерів та окремих груп «радянського суспільства». Апогеєм сталінських репресій стали 1937–1938 роки – період «Великого терору» («Єжовщина»), коли під терор потрапили реальні та потенційні опозиціонери Й. Сталіна у партійних і державних органах, армії, а також діячі науки, освіти, культури і мистецтва [5, с. 111]. Відповідно, все це призвело до різкого збільшення кількості «ворогів народу».

У період з 4.09.1938 по 27.06.1939 р. Центральний комітет Комуністичної партії більшовиків України затвердив 47 списків «шкідливої літератури», підготовлених Головлітом УРСР. Разом до них потрапило понад 2 тис. назв книг, збірників, журналів, антологій у яких знаходились статті або позитивні відгуки про колишніх діячів Комуністичної партії, що потрапили під сталінські репресії та перетворились на «ворогів народу», «націоналістів» і «зрадників». Це призвело до незворотної втрати книжкових друків 20–30-х рр. XX ст. Ці списки, крім праць «ворогів народу», включали видання з усіх галузей знань, зокрема близько 170 книг (8,5%) з педагогічної та освітньої тематики (підручники, хрестоматії, читанки, збірники тощо). Пояснюється це тим, що у 1936 р. педологія в СРСР була проголошена «псевдонаукою», яка є шкідливою комуністичній системі навчання та виховання [3, с. 361]. Цей факт сприяв тому, що списки № 4 та 37 складались виключно із «застарілих» та «засмічених творами ворогів народу» підручників (разом, 71 назва педагогічних видань) [1, с. 67, 321]. Очищення бібліотечних фондів від заборонених видань та їх нищення тривало до розпаду Радянського Союзу, саме тому із тисячних тиражів «репресованих» видань до нашого часу збереглись десятки, а то й одиниці на всю країну.

У ході зіставлення списків Головліту УРСР із електронним та зведеним алфавітним каталогами НБ НПУ ім. М. П. Драгоманова автором статті було виявлено у фонді лише шість книг, які у 30-х роках потрапили до списків заборонених видань:

1) Лейтес А., Яшек М. «Десять років української літератури (1917–1927)». Т. 1. – список 17, п. 6;

2) Лейтес А., Яшек М. «Десять років української літератури (1917–1927)». Т. 2. – список 17, п. 7;

3) Григорій Епік. «Радіоаматор». – список 3, п. 10;

4) Давид Заславский. «Михаил Петрович Драгоманов». – список 25, п. 11;

5) Олександр Олесь. «Поезії. Кн. 5». – список 4, п. 5(6);

6) Олександр Олесь. «Вибрані твори». – список 4, п. 5(11).

Вищевказані книги не зберігались у бібліотеці за радянської доби, а були подаровані вже після проголошення незалежності. Так, двотомник «Десять років української літератури (1917–1927)» – входить до Колекції професора Орлика Петра Івановича. «Радіоаматор» Григорія Епіка та «Поезії» Олександра Олеся – із Колекції Гальченка Сергія Анастасійовича. «Михаил Петрович Драгоманов» Давида Заславського – дарунок Шабатина Полікарпа Юхимовича, має дарчій підпис: «Добродійним читачам бібліотеки педагогічного університету ім. М. Драгоманова з особистої бібліотеки Полікарпа Шабатина на добру згадку». 27.III.2001». «Вибрані твори» Олександра Олеся – подарунок Лук'янчук О. С.

Крім вилучення заборонених видань бібліотечні працівники 30-х рр. XX ст. боролись із «політичними дефектами» книг. Вони: видаляли портрети «ворогів народу»; вирізали написані ними передмови, післямови, бібліографії, статті; ретельно затушовували, вискрібали або заклеювали їх прізвища у книгах, що залишались у відкритому доступі [4, с. 113–115]. У фонді НБ НПУ ім. М. П. Драгоманова зберігаються такі книги. Підтвердженням цьому є фізичний стан книг з яких було видалено вступні статті – Андрія Хвилі (список 1), Агапія Шарпая (список 9), Миколи Плевака (список 9), Андрія Ніковського (список 11) та ін. Наприклад, із першого тому «Повне зібрання творів» Тараса Шевченка (1935 р.) вирвана стаття А. Хвилі «Великий демократ, поет, революціонер» у всіх семи примірниках, які зберігаються у науковій бібліотеці. Така ж доля спіткала вступну статтю до збірника «Українська народна приказка» (1936 р.) – всі примірники починаються з 13-ї сторінки. Із першого тому «Творів» Джозефа Конрада (1929 р.) вирізана вступна стаття А. Ніковського «Джозеф Конрад»

(С. V–XXVI). Із першого тому «Творів» Якова Щоголева (1930 р.) видалено передмову А. Шамрая «Я. Щоголів в оцінках літературної критики», і тому книга починається із 33-ї сторінки. У «Вибраних творах» Олекси Стороженка (1930 р.) від вступної статті М. Плевака «Олекса Стороженко та його твори» вціліла остання сторінка (С. 9), однак прізвище автора та плагінація – вирізані.

Ще одним видом діяльності бібліотечних працівників – було замазування тушшю (тушування) прізвищ «ворогів народу» в різних частинах книги. Такі книжки також виявлені у фонді бібліотеки. Наприклад, на титулі та змісті вже згадуваного першого тому «Повне зібрання творів» Тараса Шевченка (1935 р.) затушовані прізвища Володимира Затонського, Андрія Хвилі, Євгена Шабіловського (список 1), а також інформацію про автора й назву вступної статті. На титулі та у змісті «Вибране» Володимира Маяковського (1936 р.) затушоване прізвище не лише Михайла Семенка (список 1), а й інших перекладачів, що стали небажаними для радянської влади у наступні роки. На титулі другого тому «Вибраних творів» Генріха Гейне (1930 р.) затушовано прізвище перекладача Дмитра Загула (список 4). Так, само на титулах другого і третього томів «Творів» Володимира Короленка (1923 р.) затушовано прізвище перекладача і редактора – Сергія Єфремова (список 9). У книзі «Лекції з наближених обчислень» Олексія Крилова (1932 р.) затушований перекладач – Михайло Орлов (список 11) та інші.

Разом з цим, фонд бібліотеки включає книги 20–30-х рр. XX ст., в яких вціліли вступні статті «ворогів народу». Вступна стаття Івана Кулика (список 1) «Ф. М. Решетніков» (С. 3–9) у книзі Федора Решетнікова «Вибране» (1936 р.). Вступна стаття Миколи Зерова (список 2) «Коцюбинський і Чехов» (С. VII–XLIV.) до третього тому «Творів» Михайла Коцюбинського (1928 р.). Вступна стаття В. Бона «Кльод Андрієн Гельвецій» (С. III–XXIII.) у книзі Клода Гельвеція «Про людину, її розумові здібності та її виховання» (1932 р.). Післяслово Миколи Терещенка (список 9) «Моя жизнь» А. П. Чехова» (С. 153–170) у книзі Антона Чехова «Моя жизнь» (1930 р.). «Переднє слово» (С. 5–7) Петра Руліна (список 9) до книги Бориса Варнеке «Античний театр» (1929 р.). Також, на титульних сторінках книг виявлено не затушовані прізвища «буржуазних націоналістів» (список 4): Миколи Вороного – Гауптман Г. «Ткачі» (1922 р.), Валер'яна Підмогильного – Дідро Дені. «Вибрані твори» у 2 х т. (1933 р.), Сергія Пилипенка – Франко І. «Твори». Т. 15. (1927 р.). Поясненням цьому може бути те, що вказані книги потрапили до фонду після 50-х років, коли вищезгадані «вороги народу» та «буржуазні націоналісти» були реабілітовані, а їхні справи закриті через відсутність складу злочину [6, с. 45].

Отже, у другій половині 30-х років XX ст. в СРСР масові репресії сягнули свого піку. Великий терор 1937–1938 рр. сприяв різкому збільшенню «ворогів народу», які до цього займали провідні партійні, державні та культурні посади. Відповідно, всі друковані праці новостворених «ворогів» вважались «шкідливими», «ворожими», «ідейно невитриманими», і тому підлягали вилученню з вільного доступу та знищенню. Цю функцію здійснював цензурний орган видавничої галузі – Головліт УРСР, який з 1938 р. почав створювати списки забороненої літератури, до яких входили праці сталінських «ворогів народу» та окремі видання «засмічені» їх «творами».

Підбиваючи підсумок, зауважимо, що у фонді Наукової бібліотеки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова виявлено всього шість книг, які входили до списків заборонених видань Головліту УРСР другої половини 1930-х років. Однак, ці книги не зберігались у бібліотеці за радянської доби, а були їй подаровані вже після проголошення незалежності, про що свідчать дарчі підписи та екслібриси. Вивчення, виявлення та аналіз фонду НБ НПУ ім. М. П. Драгоманова засвідчив, що окремі заборонені книги все-таки перебували у бібліотеці на що опосередковано вказує стан книг 20–30-х рр. XX ст., які зберігаються у книгозбірні та у яких «виправлені» «політичні дефекти» – видалені вступні статті та післямови «ворогів народу», затушовані та вирізані їх прізвища на титульних сторінках. Все це свідчить про те, що фонди бібліотек протягом XX ст. підлягали вичищенню від забороненої та репресованої літератури й окремих авторів.

Список використаної літератури

1. Список репресованої літератури: документи і матеріали / упоряд. С. І. Білокінь. Київ: Українські пропілеї. 2018. 520 с.
2. Федотова О. О. Політична цензура друкованих видань в УСРР–УРСР (1917–1990 рр.). Київ: Парламентське видавництво, 2009. 352 с.
3. Ярмаченко М. Педологія. Педагогічний словник. Київ: Педагогічна думка, 2001. С. 361.
4. Блюм А. В. Советская цензура в эпоху тотального террора 1929–1953 гг. Санкт-Петербург: Академический проект, 2000. 320 с.
5. Шаповал Ю. І. Єжовщина. Енциклопедія історії України : в 10 т. / редкол. В. А. Смолій. Київ: Наукова думка, 2005. Т. 3: Е–Й. С. 111.
6. Печеніна Н. А. Політична реабілітація в Україні в середині 1950-х рр. Молодий вчений. 2014. № 7(1). С. 44–46.